

Sławomir Kwiatkowski

Rewaloryzacja Ogrodu Górnego Zamku Królewskiego w Warszawie

Kronika Zamkowa 1-2 (65-66), 215-219

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Sławomir Kwiatkowski

REWALORYZACJA OGRODU GÓRNEGO ZAMKU KRÓLEWSKIEGO W WARSZAWIE

Lato roku 2013 przyniosło długo oczekiwane rozpoczęcie prac nad realizacją zadania inwestycyjnego, które pozwoli uznać proces odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie za bliski ukończenia. Celem tego zadania jest rewaloryzacja ogrodów przyległych od strony wschodniej do obiektów wchodzących w skład zespołu zamkowego. Proces realizacji podzielony został ostatecznie na dwa niezależne etapy, obejmujące prace w tzw. Ogrodzie Górnym, którego wschodnią granicę stanowi ogrodzenie na górnej krawędzi Arkad Kubickiego, i Ogrodzie Dolnym na wschód i północ od Arkad – do granic lokalizacyjnych obszaru Zamku. Podział ten warunkowany był przede wszystkim możliwościami jednorazowego pozyskania dotacji z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a także znacznie lepiej przygotowaną koncepcją zagospodarowania tego zamkniętego terenu, z całkowicie jednoznacznym statusem prawnowłasnościowym.

Koncepcja zagospodarowania zamkowej skarpy i terenów pomiędzy Zamkiem a brzegiem Wisły ma długą historię. Stała się ona tematem badań, których wyniki zostały opublikowane w kilku książkach i artykułach (zob. np. artykuły w „Kronice Zamkowej”: 2 (10) 1987, 1/39/2000, 1-2/43-44/2002, 1-2/63-64/2012). Warto tu przypomnieć, że projekt odbudowy Zamku w latach 70. i 80. ubiegłego wieku nie przewidywał realizacji założeń ogrodowych, a jedynie uporządkowanie skarpy zamkowej poniżej tarasu przyległego do wschodniej elewacji odbudowanego Zamku. Jeszcze w latach 90. XX w.

na skarpie zamkowej ponad Arkadami Kubickiego rosły wysokie, stare drzewa, m.in. kasztanowce i dęby, które przesłaniały elewację odrestaurowanego Zamku widzianą od strony Wisły, m.in. z mostu Śląsko-Dąbrowskiego i trasy W-Z. Na krawędzi tarasu i skarpy zamkowej projekt odbudowy przewidywał (i zostało to zrealizowane) lokalizację dużego kamiennego basenu z fontanną, która poza niezbyt efektowną ozdobą pełniła rolę chłodnicy systemu klimatyzacji Zamku. Ogromny ciężar samego basenu i zgromadzonej w nim wody, dynamicznie oddziałującej na podłoże, przy dużym kącie nachylenia skarpy i (jak w całej skarpie wiślanej) słabej wytrzymałości i nośności gruntu, zdecydował o wyłączeniu tej fontanny z użytkowania i zmiany sposobu chłodzenia klimatyzacji na system agregatowy (początkowo zresztą agregaty też posadowiono na górnym tarasie zamkowym).

Same Arkady Kubickiego, jedyny obiekt zespołu Zamku, który niezniszczony przetrwał działania wojenne i popowstaniową ostateczną destrukcję budynków zamkowych, w połowie lat 90. ubiegłego wieku znalazły się w stanie bliskim katastrofie budowlanej i wymagały podjęcia natychmiastowych działań remontowych i konserwatorskich. Projekt ich kapitalnego remontu przewidywał całkowite odkopanie konstrukcji obiektu aż do poziomu ostróg – odsadzek tzw. muru wazowskiego, czyli pierwszej, jeszcze XVI-wiecznej konstrukcji oporowej skarpy wiślanej. Ogólnie wiadomo, że budowle kolejno narastające na poziomie brzegu dawnego koryta Wisły: naj-

1. Ogródek trójkątny przy Bibliotece Królewskiej, widziany z tarasu Biblioteki. Wizualizacja według projektu Jakuba Zemły i Tomasza Zwiecha

pierw mur wazowski ze skrajnymi bastionami północnym i południowym, później Stancje Saskie (tzw. Sklepy Dawne wraz z nadbudową), a potem, na początku XIX w., Arkady Kubickiego – obiekty funkcjonalno-użytkowe – były również konstrukcjami wsporczymi dla skarpy wiślanej, obciążonej na swej górnej krawędzi przez ogromne i bardzo ciężkie budowle tworzące główną bryłę Zamku.

Aby zachować pełną stabilność skarpy zamkowej, w przestrzeń pomiędzy tarasem Zamku a zachodnią ścianą złożonej budowli Arkad Kubickiego zagłębiono masywną, stalową ścianę szczelinową (tzw. ścianę Larsena), dodatkowo kotwioną w trzech poziomach ukośnymi palami – cięgnami sięgającymi głęboko w skarpy zamkową. Było to konieczne ze względu na głębokie odkopanie Arkad i Stancji po stronie zachodniej oraz wielomiesięczny okres prac budowlanych

przy konstrukcji nowej nadbudowy Stancji, a potem dokładnej izolacji całej budowli przed wpływem wód gruntowych (sącących się licznymi ciekami ze skarpy) oraz wód opadowych.

Zważywszy, że z różnych względów, zarówno techniczno-technologicznych, jak i finansowych, remont Arkad Kubickiego trwał blisko 14 lat, jest oczywiste, że nie myślano wtedy o realizacji prac w Ogrodzie Górnym Zamku. Na przełomie 1990 i 1991 r. założono jednak przy Bibliotece Królewskiej ogródek, będący nawiązaniem do istniejącego w tym miejscu w czasach Wazów kwiatowego parteru. Zasadzone zostały wówczas bukszpanowe żywopłoty i kuliste krzewy bukszpanów i cisów, a alejki pomiędzy poszczególnymi kwaterami wysypano białym kruszywem kamiennym. Czerwone kruszywo podkreślało bordiury. W tymże zakątku ustawiono kopię

rzeźby-fontanny delfina, której oryginał, wydobyty z Wisły, stanowi własność Muzeum Historycznego m.st. Warszawy.

Ogródek „wazowski” w swojej pierwotnej formie, choć fotografowany i filmowany przez dziennikarzy jako pierwszy element odtwarzanego ogrodu, przetrwał tylko dziesięć lat. Z powodu remontu Biblioteki Królewskiej rośliny zostały przesadzone do Ogrodu Dolnego, gdzie oczekują na powrót na swoje miejsce.

W okresie 1989–1995 zespół projektantów z Zakładu Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej pod kierunkiem prof. Janusza Bogdanowskiego przygotował pierwszą wersję dokumentacji projektowej rekompozycji ogrodów zamkowych. Wielokrotnie uzgadniany i konsultowany z Komisją Architektoniczno-Konserwatorską Zamku projekt obejmował swym zasięgiem obszary zarówno górnych, jak i dolnych terenów zieleni przy Zamku. Koncepcja tychże ogrodów częściowo oparta była na założeniach opracowanych jeszcze w okresie międzywojennym przez architekta Adolfa Szyszko-Bohusza. Odnaleziono relikty nasadzeń poczynionych w latach 30. uzmysłowiły rzeczywistą skalę tamtych zamierzeń. Najistotniejszą zmianą na tym terenie było zlokalizowanie po wojnie, na miejscu dawnego dolnego ogrodu zamkowego, północnego „ślimaka” węzła Trasy W-Z z Wybrzeżem Gdańskim (obecną Wisłostradą) i fragmentu ul. Grodzkiej, wprowadzającej ruch pojazdów od strony Wybrzeża Gdańskiego do Mariensztatu i tunelu Trasy W-Z. Spowodowało to wycięcie ogromnego fragmentu ogrodu wraz z dwoma południowymi boskietami grabowymi, które zasadzone były zgodnie z projektem Szyszko-Bohusza. Oś główna ogrodów, łącząca środek ryzalitu centralnego skrzydła saskiego Zamku i środek łuku centralnego pomiędzy schodami Arkad Kubickiego oraz zakończona bramą reprezentacyjną przy wschodniej granicy działki, znajduje się obecnie, całkowicie nienaturalnie, w południowej części ogrodów Zamku.

Zarówno projekt prof. Bogdanowskiego z lat 90., jak i niektóre późniejsze zamierzenia projektowe, np. inż. arch. Czesława Bieleckiego z początku XXI w., zakładały przywrócenie terytorium ogrodów do wielkości sprzed II wojny światowej. Niestety, taka operacja wymagałaby gigantycznych, wielomiliardowych nakładów finansowych, związanych ze zmianą węzła komunikacyjnego Trasy W-Z i Wisłostrady, zmianą organizacji ruchu, być może zagłębieniem Wisłostrady w tunelu (jak pomiędzy ulicami Jaracza i Karową). Efektem tych działań mogłoby być rozszerzenie ogrodów Zamku aż do brzegu Wisły i nasypu Trasy W-Z. Koszty te w większości musiałoby ponieść miasto stołeczne Warszawa, a zważywszy na wiele inwestycji bieżących, podjętych w latach 2013 i 2014 przy rewaloryzacji bulwarów nadwiślańskich, a także inne potrzeby inwestycyjne miasta (głównie komunikacyjne), taka szansa może się pojawić dopiero w bliżej nieokreślonej przyszłości.

Nie dziwi zatem, że ten nie do końca określony plan zagospodarowania Podzamcza miał zasadniczy wpływ na podjęcie się w pierwszej kolejności rewaloryzacji Ogrodu Górnego, zlokalizowanego na skarpie wiślańskiej i stropie Arkad. Projekt ogrodu, skierowany obecnie do realizacji, autorstwa Pracowni „Ogród, Park, Krajobraz” S.C. Jakuba Zemły i Tomasza Zwiecha, będący zresztą już drugą wersją (pierwsza, z lat 2004–2006, obejmowała całość terenu – zarówno ogrody górne, jak i dolne), jest naturalną kontynuacją projektu prof. Bogdanowskiego.

Projekt ten korzysta także z innych rozwiązań (uzasadnionych względami historycznymi, ale też architektonicznymi, kompozycyjnymi i konserwatorskimi), dotyczących zagospodarowania skarpy zamkowej pomiędzy wschodnią elewacją bryły głównej Zamku a ogrodzeniem na krawędzi Arkad Kubickiego, zrewaloryzowanych i przekazanych do eksploatacji w roku 2009. Od południa obszar Ogrodu Górnego ograniczony jest północną ścianą Biblioteki Królewskiej, a od

północy reliktem nigdy niedokończonego obiektu, który w dawnych planach miał być lustrzanym odbiciem Biblioteki, a obecnie stanowi porośnięty winobluszczem mur, przypominający malownicze ruiny wznoszone w parkach.

Wykonawcą prac w ogrodzie jest wyłoniona w procedurze przetargowej firma Park-M Sp. z o.o. ze Starego Sącza, mająca doświadczenie w realizacji wielu założeń ogrodowych i parkowych, również w obiektach zabytkowych na terenie całej Polski.

Projekt Ogrodu Górnego w określonych powyżej granicach, poza przywróceniem wzorzystego ogrodu trójkątnego przy Bibliotece Królewskiej, z żywopłotami z bukszpanów, bordiurą z kwitnącej lawendy i zgeometryzowanym układem nawierzchni alejek, przewiduje naprawę i konserwację nawierzchni z kostki piaskowcowej tarasu górnego, przylegającego do wschodniej elewacji skrzydła saskiego Zamku, oraz konserwację i oczyszczenie, a także miejscowe uzupełnienie brakujących okładzin kamiennych na murku dzielącym taras górny od skarpy ogrodu. Na tymże górnym tarasie z niewielką fontanną (misa z wodotryskiem) ma być ustawionych ok. 90 drzewek w donicach, jak na obrazie Bernarda Bellotta *Widok Warszawy z tarasu Zamku Królewskiego*, ukazującą wschodnią fasadę Zamku.

Po nowo ukształtowanej skarpie nad Arkadami Kubickiego do „dolinki” ozdobionej rabatami kwitnących roślin jednorocznych sprowadzać będą odwiedzających dwie przecinające się alejki z kostki kamiennej, obramowane szpalerami strzyżonych żywopłotów bukszpanowych. Na dwóch eliptycznych płacykach, stanowiących „skrzyżowania” alejek diagonalnych, ustawione zostaną półkoliste kamienne ławy, zdobione symetrycznie kamiennymi wazami.

Głównym elementem ozdobnym centralnej części Ogrodu Górnego będzie zlokalizowana na stropie Arkad Kubickiego duża fontanna, wykonana z elementów kamiennych z wyniesionym

w górę centralnym kielichem odlanym z brązu. Urządzenia techniczne fontanny znajdują się w nowo wybudowanej podziemnej komorze za Arkadami Kubickiego, dostępnej dla obsługi i konserwacji, a niewidocznej dla zwiedzających.

Należy wspomnieć o dużej ilości instalacji i urządzeń technicznych niezbędnych dla prawidłowego funkcjonowania i eksploatacji ogrodu. Są to m.in.: nowo zaprojektowany i wybudowany system wodociągowy do automatycznego podlewania roślin i okresowego czyszczenia nawierzchni, związany z nim system drenaży i kanalizacji odprowadzającej nadmiar zarówno wód naturalnych (opadowych i gruntowych), jak i do zraszania i podlewania, a także system instalacji sanitarnych wodno-kanalizacyjnych dwóch nowych fontann.

Kolejne planowane instalacje to system oświetlenia ogrodu i iluminacji jego poszczególnych elementów, czyli okablowanie i oprawy oświetleniowe, a także „orurowanie”, umożliwiające w późniejszym okresie funkcjonowanie w ogrodzie systemu WI-FI, czyli bezprzewodowej sieci internetowej.

Zwieńczeniem całości kompozycji ogrodu będzie odrestaurowany według najwyższych standardów konserwatorskich mur północny, w jego pierwotnej formie architektonicznej z owalnymi obramowaniami nieistniejących dziś otworów okiennych i ze stalową kratą, zasłaniającą dawne, dziś zamurowane, przejście. Otwory te widoczne są na obrazie Marcina Zaleskiego *Zamek Królewski od strony Wisły* z 1. połowy XIX w. (obecnie w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie), pokazującym Zamek, a na pierwszym planie szczyt Arkad Kubickiego i mur północny od strony północno-wschodniej.

O zakresie zadania inwestycyjnego, finansowanego w całości przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w kwocie przekraczającej 8 mln zł, może świadczyć też ilość materiału roślinnego, jaki zostanie użyty zgodnie z projektem do pełnego zagospodarowania terenu.

2. Ogród na skarpie zamkowej i na dachu Arkad Kubickiego – widok z lotu ptaka. Wizualizacja według projektu Jakuba Zemły i Tomasza Zwiecha

Utworzonych zostanie ponad 4000 m² trawników dywanowych, ok. 60 m² rabat bylinowych, ponad 80 m² kwietników, blisko 700 m² żywopłotów bukszpanowych, a zasadzonych zostanie ponad 20 000 różnych roślin i ponad 90 drzewek w pojemnikach. Nowych i konserwowanych nawierzchni z kostki, płyt, kruszywa oraz schodów na terenie Ogrodu Górnego będzie blisko 4500 m².

Elementy tzw. małej architektury, czyli liczne ławki drewniane, kosze na śmiecie, alejki i schodki na stropie Arkad pomiędzy obramowanymi bukszpanem

kwaterami trawników i roślin kwitnących, dopełnią zagospodarowanie ogrodu, co zapewne zachęci odwiedzających do odpoczynku wśród zieleni i w sąsiedztwie monumentalnej, wznoszącej się ponad ogrodem elewacji wschodniej Zamku.

Powstanie Ogrodu Górnego z pewnością przyczyni się do intensyfikacji działań mających na celu przygotowanie drugiego etapu tej jakże potrzebnej i oczekiwanej inwestycji – czyli Ogrodu Dolnego Zamku Królewskiego w Warszawie.